

Сергій Радул
(Кіровоград)

УДК 378.064.3

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ

У статті розглядаються теоретичні засади дослідження дискурсу. На сучасному етапі розвитку науки дискурс досить широко і плідно використовується в різних галузях знань, проте зміст цього поняття варіативний та неоднозначний. Вчені асоціюють поняття дискурс з певними видами комунікації в суспільстві, який використовується у різних значеннях та підлягає типологізації. Зазначено, що у процесі підготовки майбутніх фахівців дискурс розглядається як вербалізована комунікативна ситуація орієнтована на комунікативно-прагматичну подію соціокультурного та міжкультурного характеру і занурена в сферу організованого навчання у вищій школі. Проаналізовано, що в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених багатозначність сучасних дефініцій дискурсу вкладаються в певні кластери де відображаються як лінгвістичні так і екстралінгвістичні прояви (властивості) дискурсу. Визначено, що у сучасній науці найбільш досліджуваним дискурс вважається з точки зору соціолінгвістичного, культурно-мовленнєвого, комунікативного та компетентнісного підходу. Незважаючи на різноманітну кількість підходів до аналізу дискурсу та його різних типів існує дещо спільне – людська поведінка розглядається як мовленнєва діяльність, як основний показник дискурсу між агентами комунікації.

Ключові слова: дискурс, спілкування, взаємодія, агенти комунікації, мовленнєва діяльність.

Постановка проблеми. Потребою сьогодення є переорієнтація навчального змісту вищої школи на принципово новий фундамент. Провідною метою професійної підготовки студентів є формування сильної мовної особистості, яка вільно володіє правилами ведення професійного спілкування, професійним мовленням, все це створює сприятливі умови для успішної реалізації в професійній діяльності. Вербалізована комунікативна ситуація орієнтована на комунікативно-прагматичну подію соціокультурного та міжкультурного характеру і занурена в сферу організованого навчання у вищій школі розглядається як специфічний дискурс у процесі підготовки майбутніх фахівців. Проте, не дивлячись на актуальність проблеми дослідження дискурсу, відповідна проблематика ще не стала предметом належного власне наукового обговорення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом поняття дискурс досить часто використовується у вітчизняному не тільки науковому, а і побутовому мовленнєвому спілкуванні. На основі досліджень які були присвячені проблемі дискурсу, встановлено, що загального устаткованого визначення цієї дефініції не представлено, так як дискурс розглядається з різних концептуальних позицій в різних галузях знань.

Вперше проблема дискурсу була поставлена у філософсько-педагогічній літературі ще в античні часи. Сократичні бесіди, академічні діалоги Платона, Арістотеля можна повною мірою вважати зародком дискурсного спілкування. Пізніше до цієї проблеми зверталися німецькі просвітники Х. Вольф, М. Мендельсон, Ф. Якобі, І. Гаман. Розгорнуте філософське розуміння «дискурсу» формували І. Кант, Г. Гегель, А. Бергсон, М. Лосський, Л. Шестов та інші.

Серед сучасних західних теоретиків, які доклали до розробки проблеми дискурсу значну частку своїх філософсько-пізнавальних зусиль, слід назвати насамперед Л. Альтюсера, М. Фуко, А. Вежбицьку, М. Арутюнова. Технологічні підходи до дискурсу розробляли В. Карасик, А. Михальська, М. Бахтін, Л. Семушин.

Різноманітні аспекти дискурсу протягом останніх років привертала увагу як зарубіжні так і вітчизняні дослідники (Ш. Баллі, Р. Крейд, П. Серіо, З. Харріс, М. Хомський, О. Богданова, В. Дем'янков, Т. Єжова, І. Ільїн, М. Макаров, Ю. Степанов, Ф. Бацевич, І. Безкровна, О. Боровицька, Н. Волгогон, Т. Воропай, О. Галапчук, Г. Жуковець, С. Коновець, Н. Непийвода, О. Онуфрієнко, Т. Радзівєвська, К. Сєдов, К. Серажим, О. Селіванова, І. Соболева, В. Шинкарук, І. Штерн, Г. Яворська та ін.).

Мета статті – теоретично обґрунтувати основні підходи до розуміння дискурсу в широкому його значенні.

Виклад основного теоретичного матеріалу. Семантична неоднозначність поняття дискурсу простежується з моменту його використання з метою мовознавчого аналізу [2]. Так, у французькій мові слово «discours» означає динамічну мову. Словник німецької мови Ф. Якоба і В. Грімма «Deutsches Wörterbuch» (1860) дає таке тлумачення даного поняття: 1) діалог, бесіда; 2) мова, лекція [6.]. В англо-російському словнику В. Мюллера представлено наступний переклад слова «discourse»: 1) міркування (письмове або усне); лекція, доповідь, мова (промова); 2) ораторувати; розмірковувати; викладати у формі мови (мовлення), лекції, проповіді.

Сучасний педагогічний словник-довідник пропонує визначення цього поняття з позицій мовленнєвознавства: дискурс (лат. *discursum*) – найважливіший складник мовленнєвої події, мовленнєвий і невербальний обмін, що протікає в мовленнєвій ситуації. Цей процес багаторівневий, він містить: 1) – вербальну поведінку; 2) – акустичну поведінку (гучність, висота, темп, паузи, ритм, тембр); 3) кінесичну поведінку (жести, міміка, поза); 4) просторову поведінку (знакове використання простору) [7, с.51.].

На думку Ф. Бацевича, дискурс – це живий процес спілкування і найзагальніша категорія міжособистісної інтеграції. Науковець зазначає, що використання терміна «дискурс» у різних значеннях дає змогу вченим стверджувати про «розмитість» його поняттєвих меж, однак поняття «дискурс» асоціюється з певними виявами комунікації в суспільстві, використовуючись у різних значеннях, підлягає типологізації:

- за виявом комунікації в суспільстві дискурс може визначатися як: комунікативний, мовний; вербальний, невербальний, сучасні дискурсивні практики, дискурс мовчання;
- за каналами спілкування: візуальний, слуховий; тактильний;
- за різновидами мовлення (формами мовленнєвої діяльності): усний, письмовий;
- за типами й формами мовлення, принципами побудови повідомлення: монологічний; діалогічний; наративний, риторичний, іронічний;
- за тотожністю з предметом дослідження різних наук: соціологічний, політологічний, філологічний;
- за індивідуальними характеристиками мовлення: особистісний, неповторний, колективістський, авторитарний;
- за реалізацією в різних сферах спілкування: юридичний, політичний, газетний, кіно дискурс, театральний, рекламний, святковий;
- за етнокультурними особливостями спілкування: міжкультурний, різномовний;
- за функціональним стилем: науковий, діловий, художньо- белетристичний;
- за виявом правил спілкування, способів викладу та втілення прагматичної мети мовців: етикетний, лайливий, дидактичний [3, с.137-138].

Згідно з підходом К. Михальської дискурс – це мовленнєва поведінка в тому класі мовленнєвих ситуацій, для котрих природа комунікативної події визначається як навчання та виховання [8, с. 170–173].

Слід відзначити, що в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених багатозначність сучасних дефініцій дискурсу вкладаються в такі кластери:

1. Текстосентрична інтерпретація дискурсу, де текст розглядається: як комунікативна система, форма комунікативної ситуації (Т. Дридзе, І. Колегаєва); як семіосфера (С. Данилов, В. Красних, Ю. Лотман, М. Фуко, Ю. Хабермас); як надтекст (Г. Бітенська, Н. Купіна, А. Лошаков).

2. Дискурс як мовлення, як процес намірів мовця та інтерпретації слухачами (І. Агамалієва, В. Богданов, М. Макаров, Ю. Носар).

3. Дискурс як інституціонально заданий тип спілкування на основі соціокультурного контексту (Ф. Бацевич, Г. Почепцов, Дж. Фішман).

4. Дискурс як замкнута цілісна комунікативна ситуація – подія, у яку занурюється текст і комуніканти на основі соціальних, культурних та етичних чинників (О. Селіванова).

Так, В Звєгінцев [5.] наголошує на тому, що дискурс – це елементарна одиниця тексту, що вирізняється на рівні мови і, як правило реалізується у вигляді речень, пов'язаних між собою смисловими зв'язками. Отже, речення розглядаються як члени дискурсу. Наявність змістовної надбудови, спроможної з'єднати окремі речення в єдине ціле і призводить до утворення зв'язного тексту або дискурсу.

В. Красних зробила спробу поглянути на дискурс з точки зору когнітивних структур, які лежать в основі мовної компетенції. На протилежність В. Звєгінцеву, текст є «елементарною (тобто базовою, мінімальною та основною) одиницею дискурсу» [5, с.190] – явищем не тільки лінгвістичним, а й екстралінгвістичним. Текст володіє формально-змістовою структурою, яка допомагає вичленити його в дискурсі. Текст є продуктом як мовлення, так і мислення, продуктом, який вперше з'являється в момент породження його автором і може переживати наступні переродження при сприйнятті його реципієнтом.

Дискурс також трактується як комунікативне явище, що включає в себе соціальний контекст, інформацію про учасників комунікації, знання процесу продукування та сприйняття текстів. Дискурс за Т. Дайком – це комунікативна подія, «суттєва складова соціокультурної взаємодії, характерні риси якої – інтереси, цілі та стилі» [9 4].

Н. Арутюнова визначає дискурс як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами; це – текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, що приймає участь у взаємодії між людьми і механізмах їх свідомості [1].

Ю. Степанов розглядає дискурс під різними лінгвістичними точками зору. З позицій прагмалінгвістики дискурс являє собою інтерактивну діяльність учасників спілкування, встановлення і підтримання контакту, емоційний та інформаційний обмін, надання впливу один на одного, визначення комунікативних ходів в єдності їх експліцитного і імпліцитного змісту.

Лінгвокультурне вивчення дискурсу має на меті встановити специфіку спілкування в рамках певного етносу, визначити формульні моделі етикету та повної поведінки в цілому, охарактеризувати культурні домінанти відповідної спільноти у вигляді концептів як одиниць менгальної сфери, виявити способи звернення до прецедентних текстів для даної лінгвокультури [9].

Огляд наукових джерел дозволяє узагальнити основні підходи дослідження поняття дискурсу:

- Дискурс визначається через текст або текст через дискурс.
- Дискурс розуміють як когнітивний процес, пов'язаний із творенням мовленнєвої поведінки.
- Дискурс розглядається як послідовність взаємозв'язаних висловлювань, об'єднаних спільністю цільового завдання.
- Дискурс розуміється як складна комунікативна подія.
- Дискурс тлумачиться як соціолінгвістична структура, яка твориться адресатом у конкретних комунікативних, соціальних та прагматичних ситуаціях.
- Дискурс – це комунікативна інтеракція адресанта та адресата, яка відбувається в конкретній ситуації і спрямована на здійснення когнітивного, емоційного, фізичного та прагматичного впливу на адресата.
- Дискурс визначається як зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціальними, прагматичними, психічними та іншими факторами.
- Дискурс розуміється як текст – взятий в аспекті подій, як соціально направлена дія.

Найпоширенішими типами дискурсів є: тематичні, конфесійні, професійні, мета дискурси, дискурс влади. Зазначимо, що сьогодні не існує єдиної класифікації дискурсів, тому в реальній практиці науки використовуються різні класифікації щодо: сфер діяльності (економічний, когнітивний, комунікативний, філософський, культурологічний і т.п.); типу дій (інтелектуальний, професійний, конфесійний, мовний, ідеологічний, політичний, естетичний, моральний, духовний; функціональної ролі (соціокультурної функції); особливостей суб'єкта дискурсу (індивідуальний, груповий, колективний, загальнолюдський); проблем і тем, що стоять у центрі дискурсу (дискурс про майбутню долю метафізики, про науку, про мову).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У результаті наукового пошуку можемо зробити висновок, що поняття «дискурс», все ще є недостатньо вивченим – мається на увазі з наукової точки зору. Спектр для вивчення даного поняття досить широкий. Однак, чітких його дефініцій у сучасній літературі досить мало. На сучасному етапі існує велика кількість підходів як до аналізу дискурсу, так і до виділення різних його типів. Однак між усіма різноманітними точками зору є дещо спільне – усі вони розглядають людську

поведінку як мовленнєву діяльність, як основний показник дискурсу між агентами комунікації. У сучасній науці найбільш досліджуваним дискурс вважається з точки зору соціолінгвістичного, культурно-мовленнєвого, комунікативного та компетентнісного підходу. Перспективи подальших наукових досліджень, у зв'язку з вищезазначеним, вбачаємо у поглибленому вивченні, насамперед теорії дискурсу, як окремого самостійного напрямку дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Сер. Лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – с. 356 – 357.
2. Баранов А. Н. Лингвистическая теория аргументации (когнитивный подход) : автореф. дис. д-ра филол. Наук / А. Н. Баранов; Ин-т русск. яз. Акад.наук СССР. – М., 1996. – 48 с.
3. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Дайк Т. А. Язык. Познания. Коммуникация / Пер. с англ. : Сб. работ / сост. В. В. Петров под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Звегинцев В. А. О цельнооформленности единиц текста / В. А. Звегинцев // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. – 1980. – Т. 39. – № 1. – С. 13–21.
6. Миронова Н. Н. Дискурс-анализ оценочной семантики / Н. Н. Миронова. – М.: Тезаурус, 1997. – 158 с....
7. Педагогическое речеведение: Словарь-справочник. Изд. 2-е, испр. И доп. / Под ред. Т. А. Ладыженской, А. К. Михальской; сост. А. А. Князьков. – М.: Флинта : Наука, 1998. – 312 с.
8. Соколов А. Общая теория социальной коммуникации/ А. Соколов. – ПБ. : Михайлов, 2002. – 461с.
9. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности / Язык и наука конца XX века. Сб. ст. – М. : РГГУ, 1995. – 450 с.

Radul S. Theoretical aspects of the research of discourse.

В статье рассматриваются теоретические основы исследования дискурса. На современном этапе развития науки дискурс достаточно широко и плодотворно используется в различных отраслях знаний, однако содержание этого понятия вариативное и неоднозначное. Ученые ассоциируют понятие дискурс с определенными видами коммуникации в обществе, используют в различных значениях и выделяют его типы. Отмечено, что в процессе подготовки будущих специалистов дискурс рассматривается как вербализованная коммуникативная ситуация, которая ориентирована на коммуникативно-прагматическое событие социокультурного и межкультурного характера и погружена в сферу организованного обучения в высшей школе. Проанализировано, что в исследованиях отечественных и зарубежных ученых многозначность современных дефиниций дискурса вкладываются в определенные кластеры где отражаются как лингвистические так и экстралингвистические проявления (свойства) дискурса. Определено, что в современной науке наиболее изучаемым дискурс считается с точки зрения социолингвистического, культурно-речевого, коммуникативного и компетентностного подхода. Несмотря на разнообразное количество подходов к анализу дискурса и его различных типов существует нечто общее – человеческое поведение рассматривается как речевая деятельность, как основной показатель дискурса между агентами коммуникации.

Ключевые слова: дискурс, общение, взаимодействие, агенты коммуникации, речевая деятельность.

Radul S. Theoretical Aspects of the Research of Discourse.

The article discusses the theoretical basis of the research of discourse. At the present stage of development of science discourse is widely and effectively used in various fields of knowledge, but the content of the concept is variable and ambiguous. Scientists associate the concept of discourse with certain types of communication in society, which is used in different meanings and is subject to the typologization.

It is analyzed that in studies of domestic and foreign scientists ambiguity of modern definitions of discourse are put in certain clusters which are recognized as linguistic and extra-linguistic displays (properties) of discourse. It is determined that in modern science discourse is considered the most studied in terms of sociolinguistic, cultural speech, communicative and competence approach. Despite the diverse number of approaches to the analysis of discourse and its various types there is something in common - human behavior is considered as speech activity, the main indicator of the discourse between the agents of communication.

Keywords: discourse, communication, interaction, agents of communication, speech activity.